

**ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"**

Том 34, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

2004

**TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE V. TIRNOVO**

Tome 34, livre 2

FACULTÉ DE PHILOLOGIE

2004

**VII научна конференция на тема Проблеми на българската разговорна реч
11-12 юни 2004 г., Велико Търново**

**СЪПОСТАВКА НА НЕМСКАТА СИСТЕМА
ЗА ТРАНСКРИБИРАНЕ НА Т-DOS И СИСТЕМАТА
ЗА РАЗШИФРОВАНЕ
НА МАГНЕТОФОНЕН ЗАПИС (СРМЗ) ПРИ ВТУ**

Снежана Козарекова

Велико Търново, 2004, V. Tirnovο

1. Въведение

Историята на езикознанието познава множество опити за предаване в писмен вид на устната реч за научноизследователски цели. Началото на тези опити би следвало да се търси далеч преди възможността за техническо консервиране на живата реч. Защото предците на съвременните системи за транскрибиране / дешифриране са добре известните ни фонетични и фонематични транскрипции, които са създадени с оглед изучаването на звуковия състав на езика¹. Някои от тези системи ние сега възприемаме като разбиращи се от само себе си: такива са *азбуките* на отделните езици например, където на всеки звук съответства точно един графичен знак (или комбинация от графични знаци); или *литературните транскрипции*, чрез които в лесно четима форма се предават особеностите на разговорния език². Но тъй като тези две възможности скоро се оказват недостатъчни, за да отговорят на увеличаващите се изисквания, е създадена *IPA (International Phonetik Alphabet)*³. Новото тук е, че освен познатите букви от латинската азбука, се използват и редица специални знаци – диакритични знаци, глоси и т. н. (За съжаление това богатство на знаци ограничава употребата на IPA в рамките на тесен кръг от специалисти). В рамките на немския език има още една етаблирана възможност за дешифриране на разговорния език. Тя е създадена въз основа на IPA, но има изключително практическа насоченост и отговаря напълно на изискванията на пишещата машина. Става въпрос за създаденото с цел изследване на езика на чуждестранните гастарбайтери фонетично писмо “Пиджин-немски” („*Pidgin-Deutsch-Lautschrift (PDL)*“).

Изброените до тук начини за транскрибиране са създадени предимно с фонетико-фонологична цел и служат за изследване на звуковата структура на съответния език. Те обаче в повечето случаи в последствие са възприемани като отправна точка за разработване на системи за дешифриране на разговорна реч с цел нейното проучване. Защото с развитието на технологическите възможности, с възникването и развитието на дисциплини като анализ на разговор, на дискурс, диалог и т. н. са се

появили и множество опити за развитието на системи за транскрипция, които да отговарят възможно най-добре на изискванията за изследване на ежедневната директна (face-to-face) комуникация.

За изследвачите на разговорна реч това е един от най-големите проблеми, които трябва да решат, захващайки се с изследванията си (заедно с този за събирането на подходящ корпус). Да се намери и наложи единна система за дешифриране на разговорна реч е била целта, стояла пред множество изследователски кръгове. За съжаление тя още не е открита нито в немскоезичното, нито – до колкото съм запозната – в българо- и англоезичното пространство. А с дигитализирането на техниката и мултимедийните възможности системите стават все по-добри и усъвършенствани и боравенето с тях – все по-лесно.

2. Кратко описание на системата HIAT-DOS 2.2

Да се обхване многообразието от системи, създадени за тази цел, е невъзможно, тъй като непрекъснато се създават нови и нови⁴. В рамките на това кратко изследване аз ще представя две изпробвани в продължение на две десетилетия и утвърдили се съответно в немския и българския език системи за дешифриране на разговори – HIAT-DOS и системата за разшифроване на магнетофонен запис (CPM3). Тъй като изхождам от разсъждението, че създадената от Катедрата по българско езикознание при ВТУ система е позната на повечето специалисти, пристъпващи на конференцията и четящи сборника, както и че те я прилагат непрекъснато в практиката си и участват в нейното доусъвършенстване, бих искала да се спра в началото малко по-подробно на немската система HIAT-DOS, която се предполага, че е по-малко или съвсем непозната. Едва тогава ще пристъпя към съпоставка на двете системи.

Системата HIAT-DOS е създадена през 1976 година от немските езиковеди Конрад Елих и Йохен Ребайн, като в последвалото десетилетие е допълнена и доусъвършенствана с възможността за дешифриране на интонация и невербално поведение. Съкращението HIAT означава полуинтерпретативна работна транскрипция (halbinterpretative Arbeitstranskription).

Онзи тип транскрипция, която изготвяме на първия работен етап, ние означаваме като “полуинтерпретативна работна транскрипция” (HIAT). Той по характер е една работна транскрипция, понеже се касае за вариант, който може да бъде коригиран и опростен чрез следващи етапи на работа и то от гледна точка на различни цели. Той е полуин-

терпретативен, тъй като транскрибиращият предприема от една страна своеобразно структуриране на езиковия материал що се отнася до разпределението и коментара въз основа на рефлектираните си ежедневни познания за езика; и понеже той от друга страна не поставя други излизащи извън това интерпретативни рамки за материала⁵⁷. (Елих / Ребайн 1976, 23)

Новото и специфичното, в същото време обаче неизмеримо практично и полезно е т. нар. *партитурен начин на писане*. Именно той прави тази система толкова известна и приложима в немскоезичното пространство. Той е създаден по подобие на музикалните партитури, където в рамките на едно музикално произведение по едно и също време свирят много инструменти, но всеки един притежава свой собствен нотен ред. Чрез партитурния начин на писане става възможно записването на симултанно говорене⁶ на до 9 човека. Всеки участник в комуникативния процес получава свой собствен ред, като частите, които се изговарят едновременно, стоят една под друга. В последната версия на програмата към реда на говорещия се прибавя и един ред за интонацията и от един до три реда за невербалната комуникация и бележките на транскрибиращия). Тези три (до пет) реда образуват един партитурен ред, а заедно с редовете на другите говорещи образуват *партитурно поле* (Partiturfldche). Тъй като партитурният начин на писане на пръв поглед изглежда объркващо и странно, прилагам тук и формулираните от Ангелика Редер правила за четене и работа на транскрипции, изработени със системата HIAT-DOS:

Обхвани най-напред полето с говорещите, които разговарят в това поле (от горе на долу):

(а) чети от ляво на дясно репликите на всеки един говорещ;

(б) прочети, след като репликите на отделните говорещи са обхванати, всички реплики относително една към друга. (Редер, 1982, XV)

Всяка транскрипция започва с така наречената *заглавна маска* (Titel-Maske, Transkript-Titel), която изглежда по следния начин и съдържа *информация* за заглавието на транскрипта, за самия проект, името на файла, съдържанието, за транскрибиращия и коригиращия, както и подробности за записването (дата, уред, продължителност на записа, отношение на реално записаното време към времето за транскрипция⁷), и за авторските права. След тази заглавна маска следва *маската със сиглите* (die Siglenmaske), която съдържа обяснения за отделните sigli,

т.е. име на говорещия, евентуално професия или прякор. Чак тогава идва т. нар. *маска на транскрипта* (die Transkript-Maske). Тя се състои от до 990 партитурни полета, където всяко едно поле може да съдържа до девет говорещи. В ляво на партитурната скоба е предвидено малко място за кратки забележки на транскрибиращия. Всяко поле е обхванато от една партитурна скоба, пред която стои индекс, обозначаващ съответното поле в рамките на конкретния разговор. За транскрипциите се използва съществуващата буквена система, а на отделните знаци ще се спрем по-късно при съпоставката със системата на ВТУ.

Transkript-Titel	HIAT-DOS 2.2		
Transkriptname			
Projekt[]	
Name der Daten []	
Aufnahme []	
Aunahmedatum [Aufnahmegerät []
Aufnahmedauer [Zählwerk-Beginn []-Ende []
Transkribent [Verhältnis [] Datum []
Korrektor [Verhältnis [] Datum []
Copyright []	
Inhalt[]	
Speichern und weiter: <F1>		abbrechen <Esc>	

3. Съпоставка на немската транскрипционна система HIAT-DOS 2.2 със системата за разшифроване на магнетофонен запис (СРМ3) при ВТУ

Както вече споменах, единна система за транскрибиране на разговори за съжаление не съществува. Повечето изследователски колективи създават своя собствена система, основавайки се на вече познати и утвърдени, или модифицират и усъвършенстват вече готовите. Важно е да се отбележи това качество на системите за дешифриране като цяло: въпреки че в основни линии тук се касае за цялостни системи, те не се намират в един застинал етап, а подлежат на допълнителни промени в процеса на работа. Това се налага, от една страна, от обстоятелството, че живият език е много динамичен и променлив процес, а от друга, от бързото навлизане на модерни технологии, които спестяват много излишен труд и ускоряват и улесняват процеса на разшифроване, който

сам по себе си е свързан с изключително много време, голямо ниво на концентрация и в крайна сметка и с достатъчно количество изразходени и изхабени нерви⁸.

И в двата случая имаме системи, създадени от езиковедски екипи на университетски изследователи с цел изследване на ежеднезната разговорна реч. HIAT е създадена в университета в Дортмунд, Германия, а българската система – във ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”, Велико Търново. Приоритет на изследване на HIAT-DOS дълго време са разговори в училищната комуникация, а на СРМЗ – разговори на книжовно-разговорна реч, но и двете системи биха могли да се използват и се прилагат и за други видове разговори. И в двата случая става въпрос за системи, които са *се утвърдили* в съответната езикова среда, тъй като и двете се използват вече около 20 г.

Една от основните разлики между тях още на пръв поглед е *начинът на транскрибиране*, тъй като HIAT по своята същност е компютърна система, разработена в MS-DOS и функционира само по този начин, а СРМЗ е система, не изискваща допълнително техническо оборудване (компютър), т.е. по-лесно и навсякъде приложима, в същото време обаче вместо на тетрадка, тя би могла да се прилага и във всяка текстообработваща програма. И в двата случая се касае за системи, които лесно се научават, т.е. имат твърде малко специфични знаци и са достъпни за широк кръг заинтересовани. За нас в рамките на това изследване не е важен въпросът за събиране и записване на разговори, а самият процес на дешифриране, и по-скоро системата, използвана за това.

И при двете системи е препоръчително *този процес да започне колкото се може по-скоро* след записа, за да могат максимално да се използват спомените и бележките на транскрибиращия по отношение на невербалната комуникация, а и на самия комуникативен процес. Разбира се, това условие важи, ако транскрибиращият и записващият са едно и също лице, както е наблюдаваната преобладаваща практика, или ако не съществува видео запис на разговора.

По своята същност *и двете системи са работни*, тъй като имаме създаване на първи работен етап, съотв. “чернова”, които предпоставят множество корекции и редакции в последствие. При HIAT задължително се предвижда *коректор*, в СРМЗ не е изришно упоменат, но не се изключва. Водещ за това съображение е фактът, че гледната точка на друг

колега би могла да помогне в ситуация на колебание или той би могъл да чуе нещо, което убягва на транскрибиращия, въпреки многократното прослушване на звуковия материал.

Съществена разлика при двете системи са *сведенията за информаторите*, които се изискват: HIAT-DOS не изисква почти никакви данни, освен имената, като тук се допускат дори само инициали, съкращения или прякори, докато СРМЗ дава много подробни и точни критерии, какви трябва да бъдат записваните лица. На стр. 8 от Упътването са формулирани 10 точки, в които влизат трите имена на говорещия, година и място на раждане, местоживее и местопребиваване, образование, професия, владее на чужди езици, както и професия, образование и месторождение на родителите. Тази съществена разлика може да се обясни с факта, че основната цел на СРМЗ е дешифрирането на разговори на книжовно-разговорна реч. Поради това изследователите трябва да бъдат сигурни, че информаторите им отговарят на условията за носители на този вид реч, т.е. притежават необходимото образование и нямат диалектална окраска в речта си. На формално равнище се различава и *начинът на изписване на информаторите*: HIAT-DOS изисква / допуска сигла, а СРМЗ поставя номер на съответния информатор.

За СРМЗ от съществено значение е и *обстановката*, в която се провеждат разговорите, докато при HIAT-DOS този фактор не играе толкова голямо значение и не се упоменава. И за двете системи от пределна важност е обаче уредът, с който е направен записът, както и датата и моментът на разшифриране на записа.

За самия процес на дешифриране и двете системи използват *съществуващата в съответния език буквена система и литературната транскрипция* с условието, че нещата, които се изговарят по начин, различен от стандартния се отбелязват по изговорения от информатора начин, т. нар. *условно написание* (срвн. Йосифова 1985, 10) (напр. кво вместо какво, съотв. is вместо ist). Използват се и редица знаци, които в голяма степен показват прилики помежду си и бих искала да направя следната таблица за сравнение:

Системата СРМЗ отличава в критериите си *интонация* на завършеност (/), на незавършеност (/ /), въпросителна и възклицателна интонация (!, ?) и словно ударение (˘), докато при HIAT-DOS има по-голямо прецизиране по този въпрос. Там се разглеждат покачваща се (↑), пони-

№	Явление	HIAT-DOS	СРМЗ
1.	Пауза	... ¹	... ²
2.	Коментари, забележки	(()) / _ / (на края на реда)	()
3.	Нещо неразбираемо	()	(неразбираемо)
4.	Прекъсване	/	/
5.	Удължаване на изговора	:	повторно изписване на буквата (даа)
6.	Значение на думи, които записващият смята за недостатъчно известни		[]
7.	Удължено изговаряне	подчертано с пунктир	
8.	Емфаза	<u>da</u>	
9.	Край	Ende des Transkripts (на транскрипта)	Край на записа

жаваща се (‘), покачващо-понижаваща се (□), падащо-покачваща се (Ў), колебаеща се (Й) интонация. Отбелязва се със специални знаци и ставащият по-силен или по-слаб глас, както и темпото – по-бързо (> >), по-бавно (< <).

Симултанното говорене (съвпадението на репликите) е често срещано явление при живата реч и затова на него е отделено подобаващо внимание и при двата системи: СРМЗ го отбелязва с квадратни скоби на полето (срвн. Йосифова 1985, 11), а HIAT-DOS – със симултанен знак в рамките на конкретното партитурно поле, като с този знак се отбелязват съвсем точно началото и края на синхралаията (срвн. Редер 1982, XX).

От не по-малко значение е и *невербалната комуникация* за анализирането на разговорна реч. В последната версия на HIAT-DOS е разработена специална система от символи, които се вписват в отредените за това 1-3 реда под реда на дадения говорещ. При СРМЗ невербалното поведение спада към забележките на транскрибиращия и се отбелязва в обикновени скоби ().

4. Заключение

В заключение бих искала да изтъкна, че фактът, че двете тук разгледани системи за дешифриране на звучаща реч са се утвърдили в многообразието от подобни системи, говори красноречиво за техните положителни качества. В основата си те притежават необходимите характеристики за една транскрипционна система, отличават се с достъпност и лесен подход, разполагат със самостоятелно изградена система от знаци, улесняващи процеса на дешифриране и се прилагат успешно в рамките на съответната страна.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Йотов, Цветан:** Лингвистика одновременного говорения. София, Университетско издателство "Климент Охридски", 1992.
2. **Йосифова, Рашка:** Упътване за събиране на материал от книжовно-разговорната реч. Велико Търново, 1985.
3. **Ehlich, Konrad / Rehbein, Jochen:** Halbinterpretative Arbeitstranskription (HIAT). In: Linguistische Berichte 45/76.
4. **Ehlich, Konrad / Rehbein, Jochen:** Erweiterte halbinterpretative Arbeitstranskriptionen (HIAT 2). In: Linguistische Berichte 59/79.
5. **Ehlich, Konrad / Switalla, Bernd:** Transkriptionssysteme. Eine exemplarische Übersicht. In: Studium Linguistik 2/1976, 78–103.
6. **Redder, Angelika (Hrsg.):** Schulstunden 1. Transkripte. Gunter Narr Verlag. Тьbingen 1982.

БЕЛЕЖКИ

¹ Впоследствие звучащата реч се дешифрира и за разнообразни диалектологични, социолингвистични и т.н. цели, както и с оглед изучаването на синтактичната структура на езика. Едва през 70-те години се създават специализирани езиковедски науки с цел изследване на структурата, формата, закономерностите и проявленията на разговорната реч, които създават вече цялостни транскрипционни системи в смисъла, в който ние влягаме в това понятие.

² Тази система се използва например често в художествената литература за предаване на диалекталната окраска на речта.

³ Международна фонетична азбука – създадена от Рихтер след 6 Ротенбургски колоквиум (1965).

⁴ Една от най-новите транскрипционни системи за немския език е ExMARALDA на университета в Бон, Германия, която още е в изпитателна фаза. За българския език такава система е Multi tools.

⁵ Wir bezeichnen den Typ von Transkriptionen, wie wir ihn im ersten Arbeitsschritt anfertigen, als, halbinterpretative Arbeitstranskription' (HIAT). Er trägt den Charakter einer Arbeitstranskription, weil es sich um eine Fassung handelt, die durch weitere Arbeitsschritte korrigiert und vereinfacht werden kann, und zwar unter unterschiedlichen Zielsetzungen. Er ist halbinterpretativ, weil der Transkribent einerseits in der Gliederung und Kommentierung auf der Grundlage seiner reflektiert eingesetzten Alltagskenntnisse von Sprache eine Strukturierung des sprachlichen Materials bereits vornimmt; weil er aber andererseits keine darüberhinausgehenden Interpretationsraster über das Material legt. (Ehlich / Rehbein 1976, 23).

⁶ Цветан Йотов обозначава това явление като "синхрoлaлия" (срвн. Йотов, Цв. 1992)

⁷ Обикновено се приема, че това отношение е 1:60, т.е. за една минута записано време са необходими 60 минути за разшифроване.

⁸ Последните усилия в тази насока са за създаване на компютърна система, която да спомогне предаването на (дигитализирани) записи в писмен вид.

⁹ Тук HIAT-DOS диференцира дължината на паузата. Ако тя е кратка, се поставя само една точка, при по-дълга – две точки, а при голяма пауза отгоре се дава в двойни скоби дължината ((5 sek.)), а отдолу има пунктир.

¹⁰ СМРЗ означава по този начин само паузите, имащи езиков характер (недоизказаност, колебание, смущение), срвн. Йосифова 1985, 9.